

Agâh Sırrı Levend Kitaplığındaki El Yazmalarından Cilt Örnekleri

Binding Examples from Manuscripts in the Agâh Sirri Levend Library

Burak Muhammet GÖKLER*

Özet

Türk İslam Sanatının ve kültürünün önemli bir yansıması olan süsleme sanatları birçok alanda kendine yer bulmuştur. Dini eserler başta olmak üzere, yapılar üzerinde, sivil mimaride, mezar taşlarında, gündelik eşyalarda, etnografik eserlerde kullanılan bezemeler, dönemin üslubunu ve sanatsal anlayışını yansıtmaktadır. Sanatsal eserler ile özdeşleşen motif ve süsleme programlarının önemli bir bölümünü de kitap tezyinatı oluşturmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde ele alınan yazmaların; minyatür, tezhip ve cilt açısından farklı teknikle özenle bezendiği görülmektedir. Hem Anadolu’da hem de Anadolu dışındaki kütüphane ve müzelerin en değerli eserleri arasında yer alan ve arşivlenen el yazmaları, hat, içerik, tezhip ve cilt sanatı bakımından önem teşkil etmektedir. Cilt sanatının ilk örnekleri Orta Asya’ya kadar uzanmakta ve buradan başlayan süreç Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle hız kazanmaktadır.

Bu araştırmada Atatürk Üniversitesi’nin *Nadir Eserler Salonu’nda* (45.000) bulunan ve edebiyatımızın önemli isimlerinden olan *Agâh Sırrı Levend’in* kitaplığında yer alan el yazmaları cilt açısından incelenmiştir. Bağış yolu ile kütüphaneye kazandırılan ve dijital ortama aktarılan eserler, kütüphane ortamında incelenmiş, içerisinde cilt sanatı açısından önem arz eden on (10) örnek tespit edilmiştir. Çalışmada Agâh Sırrı Levend’in kim olduğu ile ilgili bilgiler verildikten sonra ciltlerin çizimleri yapılmış, eserlerin müellifleri, içerikleri ve tarihleri saptanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda eserlerin “Ham ile Zeyn Hikayesi, Mühlime Şemiyeye, Tuhfetü’l Harameyn, Divan (2), Hulviyat-ı Sultani, Lütfiye-i Vehfi, Zeyl-i Siyer-i Nebevi, Miftahü’l Ferec ile Şemail-i Şerif” oldukları ortaya çıkartılmıştır. Söz konusu eserler 1671 tarihinden başlayarak 1867 yılına kadar geniş bir tarih aralığını kapsamaktadır ki, bu tarih aralığı ciltler üzerindeki süsleme ve kompozisyon anlayışındaki değişimi ve gelişiminde tespit edilmesinde önemlidir. Son bölümde ise incelenen ciltler, süsleme kompozisyonu, motif ve teknik açısından değerlendirildikten sonra diğer kütüphanelerde bulunan örnekler ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Agâh Sırrı Levend, El Yazması, Cilt, Atatürk Üniversitesi*

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, burak.gokler@atauni.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5035-6756.

Abstract

Decorative arts, which is a very important element of Turkish Islamic Art and culture, has claimed a critical place in several areas. The decorations used in buildings, civil architecture, tombstones, daily items, and ethnographic works, especially those with religious character, reflect the style and artistic understanding of the period. Book decoration constitutes an important part of the motifs and ornaments identified with artistic works. It is observed that the manuscripts examined throughout the historical process were carefully decorated using different techniques in terms of miniature, illumination, and binding. Archived manuscripts, which are among the most valuable works of libraries and museums in and outside Anatolia, are of great importance in terms of calligraphy, content, illumination, and binding art. The first examples of bookbinding art date back to Central Asia. It is seen that the process that started there gained momentum with the Turks' adoption of Islam.

In this research, the manuscripts in the Rare Works Hall of Atatürk University (45,000) and in the library of Agâh Sırrı Levend, one of the important names of our literature, were examined in terms of bookbinding. The works donated to the library and transferred to the digital environment were examined in the library environment, and ten (10) examples of importance in terms of bookbinding art were identified. This study provides information about the identity of Agâh Sırrı Levend, then presents the drawings of the volumes, and tries to determine the authors, contents, and dates of the works. In this context, the works were explored as follows: "The Story of Ham and Zeyn, Mülhime Şemiyeye, Tuhfetü'l Haremeyn, Divan (2), Hulviyat-ı Sultani, Lütfiye-i Vehfi, Zeyl-i Siyer-i Nebevi, Miftahü'l Ferec, and Şemail-i Şerif." These works represent a wide range of time, from 1671 to 1867. This spectrum is important in detecting the change and development in the understanding of decoration and composition on binding. In the last section, the bound works examined were evaluated in terms of ornamental composition, motif and technique, and compared and contrasted with the examples found in other libraries.

Keywords: *Agâh Sırrı Levend, Manuscript, Book Binding, Atatürk University*

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde farklı eserler üzerine; inançlar, gelenekler ve dönemin üslupsal özellikleri doğrultusunda çeşitli motifler ve süsleme kompozisyonları uygulanmıştır. Dini yapılar başta olmak üzere mimari eserler, günlük kullanım eşyaları, kıyafetler ve el sanatları üzerine işlenen motifler stilize edildiği gibi doğadaki haliyle de kullanıldığı görülmektedir. Bu bezemeler kitap süsleme sanatında da kendine yer bulmuştur. Hat başta olmak üzere, cilt, tezhip, minyatür ve ebru gibi sanat dalları Türk İslam Sanatının kitap süslemelerinde tercih edilmiştir. Söz konusu sanat dallarından olan ve Arapça 'da deri manasında kullanılan cilt, kitap yapraklarının bir araya getirilmesi, dağılmaması ve sırasının bozulmaması için koruyucu bir kapak olarak nitelendirilmektedir (Arıtan 1993: 551-557).

Orta Asya'ya kadar uzanan tarihi geçmişi ile ön plana çıkan ciltlerin ilk örnekleriyle Karahoço'da karşılaşılmaktadır (Arıtan 2015: 14-15). Buradan başlayan süreç Türkler'in İslamiyet'i kabul etmesi ile birlikte hız kazanmış ve Türk-İslam Devletlerinin vazgeçilmezleri arasında yer almıştır. Kitaplar ciltlenirken içerisinde bulunan döneme göre kapak üzere farklı tekniklerde süsleme kompozisyonları aktarılmıştır.

Bu araştırmada Atatürk Üniversitesi'nin 1958 yılında kurulan kütüphanesinin *Nadir Eserler Salonu'nda* (45.000) yer alan ve edebiyatımızın önemli isimlerinden olan *Agâh Sırrı Levend'in* (kutuphane.atauni.edu.tr/tarihce-2) kitaplığında bulunan el yazmalarının cilt açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bağış yoluyla kütüphaneye kazandırılan ve dijital ortama aktarılan yüzlerce eserden sadece cilt sanatı ve süsleme kompozisyonu açısından farklı düzenlenen on (10) örnek değerlendirmeye alınmıştır. Söz konusu örneklerin seçiminde Klasik ve Batılılaşma olarak adlandırılan dönemlerden motiflerin var olmasına dikkat edilerek sonraki çalışmalara her iki dönemden ciltler eklenerek kaynak teşkil etmesi hedeflenmiştir. Kütüphaneden örnekler seçildikten sonra cilt üzerindeki motiflerin belirgin olması adına çizimleri yapılmış, eserin içeriği hakkında bilgi verilerek tanımlama yoluna gidilmiştir.

Agâh Sırrı Levend Kimdir?

Edebiyat tarihçisi, yazar ve dilci olan Agâh Efendi (Kutluk 1963: 166), 16 Ocak 1894 tarihinde Rodos'ta (Öztürk 2003: 148-149) dünyaya geldi. Babası Mehmed Sırrı Bey, Edirne Adliye müdürü ve İstinaf Hukuk Mahkemesi başkanı, annesi ise Râgıbe Hanım'dır (Polat 2003: 148-149). 1903'te ilköğrenimini Edirne'de tamamladıktan sonra 1906'da Mülkiye Rüştiyesi'ni, 1909 yılında Askerî Rüştiyesi'ni, 1913'te Konya İdadisi 'ni bitiren Agâh Efendi, yükseköğrenimini 1919'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yapmıştır (Aynur2000: XVII-LXIII). Aşşyan Sultanisinde edebiyat öğretmenliği yürüttüğü sırada *Yeni Gün* gazetesinde muhabir olarak çalışmıştır (Kutluk 1993: 166). Daha sonra 1922'de özel İstiklal Lisesi'ni kurmuş ve burada 1940 yılına kadar öğretmenlik ve idarecilik görevlerini üstlenmiştir (Okkalı 2010: 333-338). Bu süreçte halkevlerinde çalışan ve *Yeni Türk Dergisi*'ni çıkartan Sırrı Levend, İnönü Ansiklopedisi yayın kurulu sekreterliği, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Edebiyat öğretmenliği (1947-49), TDK Genel yazmanlığı ve başkanlığı (1963-66) gibi görevlerde bulunmuştur. 1953-56 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde alanı ile ilgili dersler vermiş ve Türk Dil Kurumu tarafından çıkartılan Türk Dili Dergisi ve Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/Belâten'i yönetmiştir (Kutluk 1963: 166).

1973 tarihinde sağlığı bozulmaya başlayan ve 28 Ekim 1978'de Ankara'da vefat eden Levend (Polat 2003: 148-149), hayatı boyunca birçok araştırma ve inceleme eserleri ortaya koymuştur (Görsel 1).

Görsel 1. Agâh Sırrı Levend (biyografya.com)

Ham ile Zeyn Hikayesi 1671-72

Müellifi Abdul? olan Ham ile Zeyn hikayesi isimli el yazması 1082 H. 1671-72 M. tarihli olup bağış yolu ile kütüphaneye kazandırılmış ve ASL-266 kodu ile arşivlenmiştir. Aharlı kâğıt üzerine Osmanlıca nesih hat ile işlenen yazma 120 varaktan oluşmaktadır.

Miklep ve sertâp bölümleri bulunmayan ve kırmızı deriden yapılan cilt, ön ile arka kapaktan müteşekkildir. Boyama ile nakşedilen benzer süsleme kurgularının yinelendiği kompozisyonda bitkisel ve geometrik motiflerden oluşturulan dekoratif bir vazo içerisinde çıkan gül ve yaprakları sarı zemin üzerine uygulanması dikkat çekicidir. Bu kompozisyona büyük oranda silinmiş olan köşebentlerdeki akant yapraklarından meydana getirilmiş süsleme kurguları eşlik etmektedir (Görsel 2).

Görsel 2. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

Mülhime Şemiyye 1674-75

Hacı Ali bin Yusuf tarafından kaleme alınan Mülhime Şemiyye isimli yazma 1085 H. 1674-75 M. tarihlidir. Bağış yolu ile kütüphaneye gelen eser ASL-299 kodu ile arşivlenmiştir. Osmanlıca nesih hat ile aharlı kâğıt üzerine işlenen yazma 192 varaktan müteşekkildir.

Yeşil deriden yapılan cildin kapakları ile birlikte miklep ve sertâp bölümleri de bulunmaktadır. Benzer süsleme kompozisyonlarının tekrar edildiği ve üstten ayırma tekniği ile yapılan cilt bölümlerinde kapağın merkezine işlenen akant yapraklı S-C kıvrımları arasında gülbezek motifleri farklılık oluşturmaktadır. Merkezdeki kompozisyonu köşebentlerde tamamlayan “S” kıvrımların dış tepelik bölümleri palmete, içte ise rumiye veya volüte dönüşmektedir. En dışta ise üçgen tasarımlar arasına konumlandırılan ve akanttan meydana getirilen palmetler bezeme detayları arasındadır (Görsel 3).

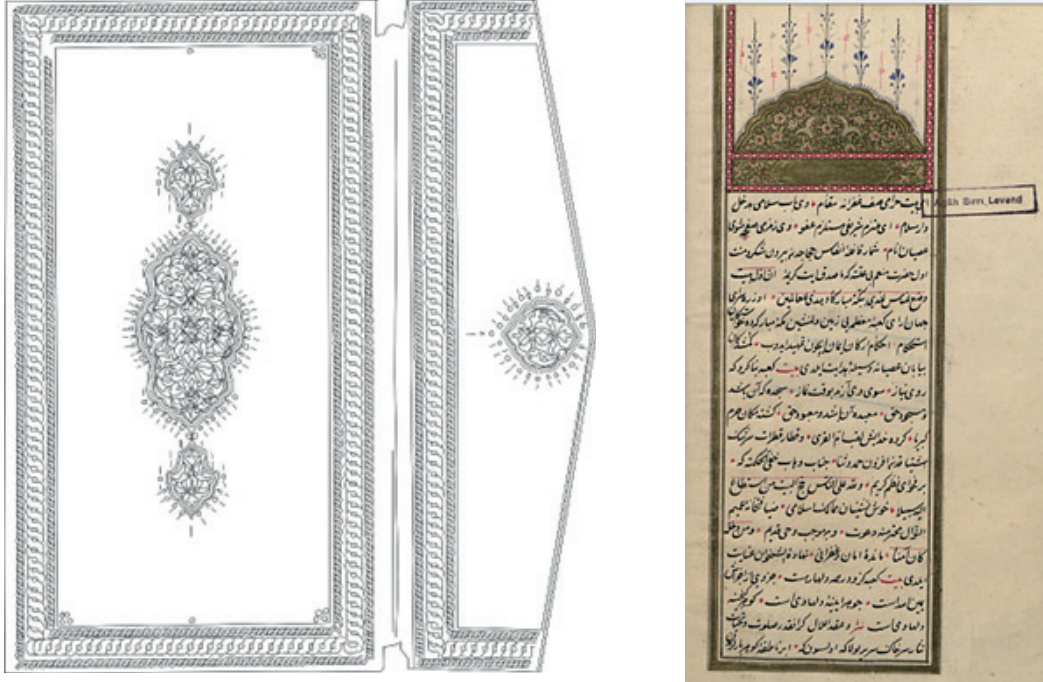

Görsel 3. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

Tuhfetü'l Harameyn 1679-1680

Müellifi Hacı Ahmed Efendi olan Tuhfetü'l Harameyn adlı ve 1679-80 tarihli eserin Abdulhamid Şerif'in kütüphanesinden olduğu not düşünülmüştür. Kütüphaneye bağlı yolu ile gelen yazma ASL-360 numarası ile kayıt altına alınmıştır. Osmanlıca dilinde yazılan ve 127 varaktan oluşan eser, nesih hat ile kaleme alınmıştır.

Kahverengi deriden yapılan cildin ön ve arka kapakları dışında miklep ve sertâp bölümlerinin olması da önem teşkil etmektedir. Mülevven şems ve yekşah (Boydak 2022: 743-462) tekniğinin kullanıldığı ciltte kompozisyonlar birbirlerinin tekrar niteliğindedir. Kapakların merkezine konumlandırılan salbekli şems motifinin zemini kırmızı renkte olup formların iç kısımları rumi ve palmet motifleri ile doldurulmuştur. Salbekli şemsi dışta kuşatan ve cetvelle çekilmiş çizgisel hattı, ikili sarmal geçmeli üçlü bordür kuşakları tamamlamaktadır. Sertâp bölümde aynı bezeme yinelenmiştir (Görsel 4).

Görsel 4. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

Divan XVII-XVIII.

Nevai'ye ait olan Divan kütüphaneye bağış yolu ile gelmiş olup ASL-350 kodu ile envantere alınmıştır. 1129 H. 1716-1717 M. yılında Feyzî Mustafa Zâde tarafından Bağdat'ta temellük edilen eserin giriş sayfasında yer alan bilgilere göre İsfahanlı Kasım Ağa tarafından 7 bin dinara satın alınmış, 1171 H. 1757-1758'de ise Bağdat'ta Feyzi Mustafa

Efendi adında bir zat kitabı satın alarak not düşünülmüştür. Bahse konu olan tarihler ve süslemeleri göz önüne alındığında eserin XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi mümkündür. Eser aharlı kâğıt üzerine Osmanlıca nesih hat ile yazılmış olup 339 varaktan oluşmaktadır.

Deriden yapılan cilt ön ve arka kapaklardan müteşekkil olup motifler kırmızı zemin üzerine farklı renk skalasında işlenerek mülevven şemseli cilt tekniğini ortaya koymaktadır. Kapağın merkezine konumlandırılan şems ve iki uca doğru yayılan salbeklerinin iç kısımlarında farklı bitkisel motifler tercih edilmiştir. Şemsin içerisi gülbezek, goncagül, yıldız, papatya ve çarkıfelek çiçeği ile dolgulanırken dış çerçevesi palmet olarak verilen salbeklerde gülbezeklere rastlanmaktadır. Kompozisyon dıştan cetvelle çekilmiş çizgisel hatlarla çerçeve içerisine alınmıştır (Görsel 5).

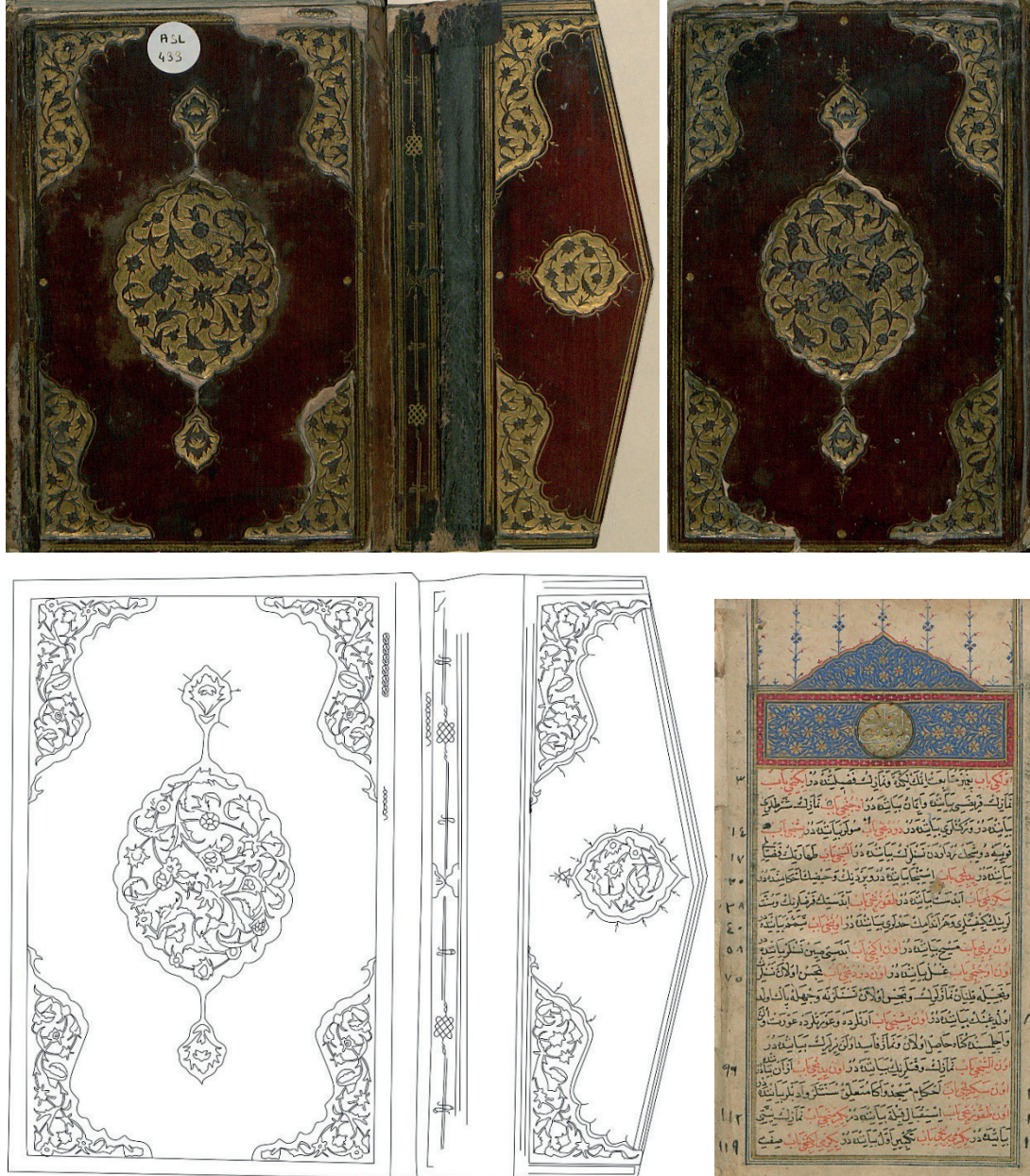
Görsel 5. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

Hulviyat-ı Sultani 1707-1708

Müellifi belli olmayan Hulviyat-ı Sultani adlı eser kelime manası olarak sultan tatlıları şeklinde kullanılsa da içeriği fıkıh kitabı olarak düzenlenmiştir. 1119 H. 1707-1708 tarihli ve 286 varaktan oluşan yazma bağış yolu ile kütüphaneye kazandırılmış ve ASL-433 numarası ile kayıt altına alınmıştır. Eser, Osmanlıca dilinde nesih hat ile kaleme alınmıştır.

Kırmızı deriden imal edilen cilt, ön-arka kapaklarıyla birlikte miklep ve sertâp bölümlerinin olması da önem arz etmektedir. Üstten ayırma tekniği ile yapılan ciltteki süslemeler birbirini yinelemektedir. Kapakların merkez noktasına yerleştirilen salbekli şems motifinin iç kısımları hançer yaprakları ve hatayi yaprakları ile tezyin edilirken köşebentlerde söz konusu motifler tekrar edilmiş, dış çerçevedeki bordüre ise ikili sarmal geçme motifi yerleştirilmiştir.

Miklep bölümü, “S” kıvrımlar, ikili sarmal geçme ve düğüm motifleriyle dolguların sertâp kısmına kapaktaki motifler uygulanmıştır (Görsel 6).

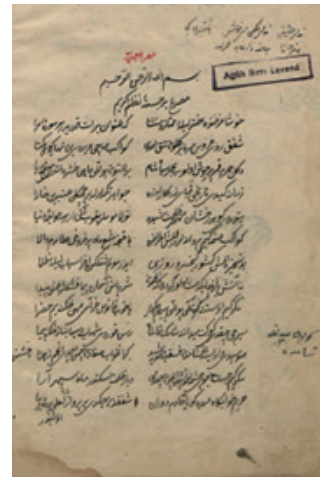
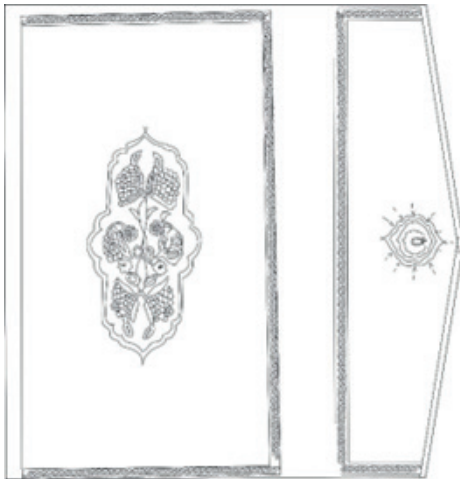

Görsel 6. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

Divan (XVIII)

Sabit Efendi'ye ait olan Divan, bağış yolu ile kütüphaneye gelmiş ve ASL-255 numarası ile kayıt altına alınmıştır. Aharlı kâğıt üzerine Osmanlıca nestalik hat ile yazılan ve 232 varaktan oluşan eserin ilk sayfasında Sabit Efendi'nin 1165 H. 1752 tarihinde vefat ettiği, kabrinin ise Topkapı haricinde Sarı Abdullah Efendi merhumunun yakınlarında olduğu yazmaktadır. Bununla birlikte 1263 (1847), 1335 (1917) ve 1919 gibi birden fazla tarih ile karşılaşılmaktadır. Bu tarihlerin esere sahip olan kişiler tarafından atılmış olmalıdır. Sabit Efendi'nin ölüm tarihi göz önüne alındığında ise eserin XVIII. yüzyıla ait olması muhtemeldir.

Siyah deri malzemeli olan cildin; ön, arka ve sertâp bölümlerinde benzer motiflere yer verilmiştir. Kapağın merkezine yerleştirilen ve zemini altınlanarak alttan ayırma tekniği ile işlenen katmerli gül motifleri dışardan şems ile çevrelenmiştir. Söz konusu kompozisyon üç yönden cetvelle çekilen çizgisel hat ile sınırlandırılmıştır. Geniş bordürün iç kısımlarında ikili zencerek geçme motifi ile karşılaşılmaktadır. Cildin sertâp bölümünde şemsin içerisinde gül motifi yinelenirken dıştan cetvelle çekilmiş zencerek geçmeli ve sade çizgisel hat kendini tekrar etmiştir (Görsel 7).

Görsel 7. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

Lütfiye-i Vehbi (XVIII-XIX)

Vehbi Efendi tarafından kaleme alınan ve tarihi tespit edilemeyen Lütfiye-i Vehbi isimli yazma başış yolu ile kütüphaneye kazandırılmış ve ASL-245 envanter numarası ile kayıt altına alınmıştır. Cilt tasarımı ve motifleri göz önüne alındığında XVIII-XIX. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Aharlı kâğıt üzerine Osmanlıca nesih hat ile yazılan eser, 68 varaktan müteşekkildir.

Yeşil deriden imal edilen cilt, sadece ön ve arka kapaklardan meydana gelmektedir. Benzer kompozisyonların tekrarlandığı kapaklar üzerinde baskı olarak işlenen gül ve yaprak motifleri bütün alanı dolgulamaktadır (Görsel 8).

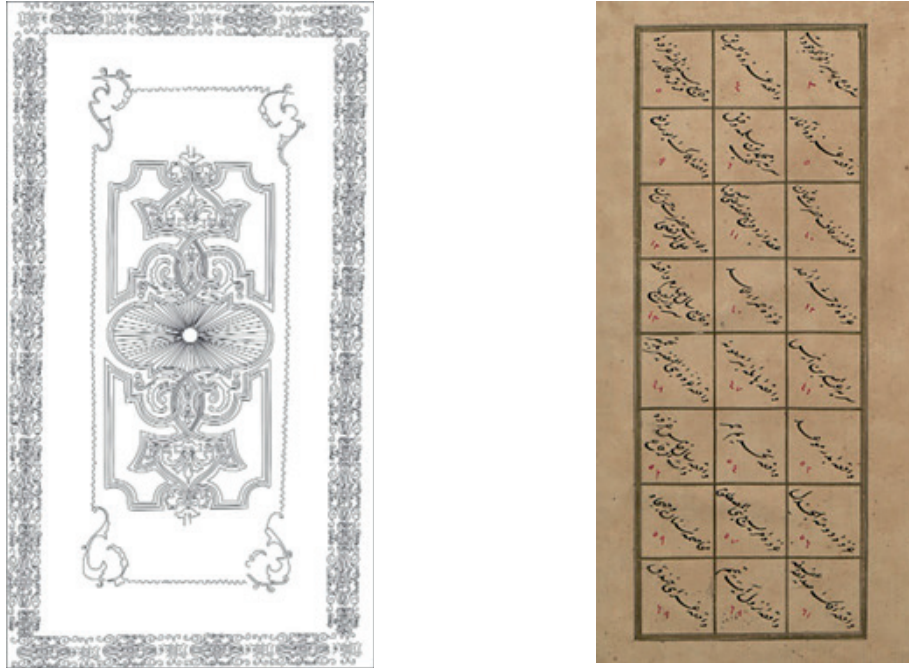
Görsel 8. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

Zeyl-i Siyer-i Nebevi 1867

Müellifi Cenab Nabi, sahibi Viranlı Osman, müstensihisi Es'ad Efendi olan Zeyl-i Siyer-i Nebevi isimli eser, 1867 tarihli olup bağış yolu ile kütüphaneye kazandırılmış ve ASL-351 kodu ile kayıt altına alınmıştır. Osmanlıca olarak yazılan yazma nesih hat ile kaleme alınmış olup 268 varaktan oluşmaktadır.

Kırmızı deriden yapılan cilt sadece ön ve arka kapaktan oluşmaktadır. Kapakların üzerine üstten ayırma tekniği olarak işlenen kompozisyonun merkezine güneş kursu motifi yerleştirilmiştir. Bu motifi dıştan kuşatan kıvrımlı ve kırık formdaki çizgisel hat, alta ve üste doğru birbirini keserek sonda köşeli bir palmete dönüşmektedir. Çizgisel hattın oluşturduğu boşluklar, iç ve dış kıvrımların arası dilimli rumiler ve palmet tasarımları ile dolgulanmış, üst ve altta yine palmetlerle sonuçlanmıştır. Kompozisyonu dıştan kuşatan ve birbirlerine şeritler ile bağlanan rumili "S" kıvrımı ve S'nin içerisine yerleştirilen "C" ler köşelere konumlandırılmıştır. Dış çerçevedeki bordürde merkezde bulunan dairesel formun etrafında şekillenen C kıvrımlar, rumi ve palmetlere tamamlanarak son bulmaktadır (Görsel 9).

Görsel 9. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

Miftahü'l Ferec

Müellifi Şair Karamanlı Cemâli olan Miftahü'l Ferec adlı eser bağış yolu ile kütüphaneye kazandırılmıştır. Tarihi tespit edilemeyen yazma, Osmanlıca dilinde nesih hat ile aharlı kâğıt üzerinde kaleme alınmıştır. 342 sayfadan müteşekkil olan eserin kapağındaki tezyinatlar ve süsleme kurgusu dikkate alındığında XIX. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.

Kırmızı deri üzerine altın işlemeli olarak yapılan cilt, miklep ve sertâpsız olarak düzenlenmiştir. Cildi meydana getiren ön ve arka kapakta tercih edilen yekşah tekniğindeki tezyinatlar birbirinin tekrarı niteliğindedir. Kapakların merkez noktasını yerleştirilen kompozisyonda bitkisel ve kapaklı bir vazo içerisinden çıkan gül ve yaprakları yukarı doğru uzanarak alanı dolgulamaktadır. Söz konusu motif dıştan cetvelle çekilmiş iki çizgi ile sınırlandırılmıştır. Birinci çizginin köşelerine gülbezekler konumlandırılmıştır. Kompozisyonu dıştan kuşatan ve cetvel çekilerek sınırlandırılan iki geniş bordürde antik kökenli palmeler kullanılmıştır (Görsel 10).

Görsel 10. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

Şemal-i Şerif (XIX) y.

Abdurrahim Efendi tarafından istinsah edinilen ve müellifi Yusuf Efendizâde olan Şemal-i Şerif, bağış yoluyla kütüphaneye kazandırılmış ve ASL-29 numarası ile arşive alınmıştır. Aharlı kâğıt üzerine Osmanlıca nesih hat ile yazılan eser 162 varaktan müteşekkildir.

Tarihi ile ilgili yazma üzerinde bir veri tespit edilememiştir. Bununla birlikte cilt üzerindeki süslemeler göz önüne alındığında XVIII-XIX. yüzyıllara ait olmalıdır.

Kahverengi deri üzerine altın işlemeli olarak tasarlanan cilt, miklep ve sertâpsızdır. Yekşah tekniğinde yapılan cildin ön ve arka kapaktaki motifleri altınlanarak benzer desen anlayışında sunulmuştur. Kapağın merkezine yerleştirilen bitkisel rozetten çıkan “S” kıvrımlı akant yaprakları iç ve dış bükey volütler yaparak gül motifleri ile sonlanmaktadır. Bütün alanı kapsayan bu kompozisyon altta ve üstte de bitkisel rozetlerle desteklenirken dıştan cetvelle çekilmiş yedi çizgi ile çerçeve içerisine alınmıştır (Görsel 11).

Görsel 11. Yazmanın Cilt Kapakları ve Çizimi

KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME

Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden birisi olan *Agâh Sırrı Levend'in* kitaplığında bulunan ve bağış yolu ile *Atatürk Üniversitesi Nadir Eserler Salonu'nda* kayıt altına alınan el yazmalarından farklı cilt tasarımındaki 10 örnek değerlendirmeye alınmıştır. Cilt sanatı açısından önem arz eden yazmalar arasında, *Divan (2)*, *Ham ile Zeyn Hikayesi*, *Mühime Şemiyye*, *Tuhfetü'l Harameyn*, *Hulviyat-ı Sultani*, *Zeyl-i Siyer-i Nebevi*, *Lütfiye-i Vehbi*, *Miftahü'l Ferec*, *Şemail-i Şerif* bulunmaktadır. Eserleri kaleme alan müellifler Nevai, Hacı Ali bin Yusuf, Hacı Ahmed Efendi, Cenab Nabi, Sabit Efendi, Karamanlı Cemâli, Abdurrahim Efendi isimleri ön plana çıkarken müellifi tespit edilemeyen iki (2) eser mevcuttur (*Hulviyat-ı Sultani*, *Lütfiye-i Vehbi*).

Yazmalar üzerinden saptanabilen tarihler göz önüne alındığında en erken tarihlisi 1671- 72 yılına ait divan iken en geç örnek 1867 tarihli *Zeyl-i Siyer-i Nebevi'dir*. Bununla birlikte tarihleri belli olmayan dört (4) eser (*Divan*, *Lütfiye-i Vehbi*, *Miftahü'l Ferec*, *Şemail-i Şerif*) cilt üzerindeki bezemelerden yola çıkılarak değerlendirildiğinde XVIII ve XIX. yüzyıla ait oldukları düşünülmektedir.

Ciltlerde ön plana çıkan bir diğer husus yazı dili ve hat sanatıdır. Tamamı Osmanlıca olarak ele alınan yazmalarda genellikle nesih hat yazısı tercih edilmiştir. Yazılar dışında *Mülhime Şemiyye*, *Tuhfetü'l Harameyn*, *Hulviyat-ı Sultani* ve *Sabit Efendi'nin Divan'ı* adlı eserlerde ön ve arka kapak dışında miklep ve sertâp bölümlerinin varlığı eserleri diğer yazmalardan ayırmaktadır. Ciltte kullanılan teknikler arasında mülevven (*Nevai'nin Divan'ı*), üstten ayırma (*Mülhime Şemiyye*, *Tuhfetü'l Harameyn*, *Hulviyat-ı Sultani*), baskı boyama (*Zeyl-i Siyer-i Nebevi*) alttan ayırma (*Sabit Efendi'nin Divan'ı*) ve yekşah (*Miftahü'l Ferec*, *Şemail-i Şerif*) ile karşılaşılmaktadır.

Üslup ve kompozisyon açısından değerlendirildiğinde cilt sanatı için klasik olarak atfedilecek süsleme kompozisyonları dikkat çekmektedir. *Tuhfetü'l Harameyn* ve *Hulviyat-ı Sultani* isimli el yazmalarındaki salbekli şems tasarımını klasik anlayışın birer yansımasıdır. Ayrıca *Nevai'ye* ait divandaki salbekli şems tasarımı klasik üslupla barokun kaynaştığı önemli bir örnektir. Genel olarak içleri, rumi, palmet ve hatayi ile dolgulanan salbekli şems burada farklı bitkisel motifler ile değerlendirilmiştir. *Sabit Efendi'ye* ait divanda ise şems tasarımının içindeki katmeli gül motifi üslupların ahenkli birleşimini ortaya çıkartmaktadır (Görsel 12).

Salbekli şems tasarımı en çok tercih edilen bir kompozisyonudur. Çok sayıda benzer örneği söz konusu olda ön plana çıkanlar arasında; *Tire Necip Paşa Kütüphanesi* (Emlak 2013: 86), *Bursa İnebey Kütüphanesi* (Çakmak 2013, 43, 48, 53, 63), I. ve II. *Mahmud dönemine* ait ciltleri (E. Alparslan 2016: 37-38), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi* (Arıtan 2010: 191), *Süleymaniye Kütüphanesi Amcazade Hüseyin Koleksiyonu* (Suleymaniye.yek.gov.tr), *Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi* (Ergin 2019: 192), *Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Murakka Koleksiyonu* (Kaya 2019: 44, 102), *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi* (Boydak 2021: 256, 261) *Deniz Müzesi Arşivi* (denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/tr/content/629) ve *Vatikan Müzesi Kütüphanesi'ndekiler* (digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.turc.242) gösterilebilir (Görsel 13).

Tuhfetü'l Haremeyn

Hulviyat-ı Sultani

Nevai'nin Divanı

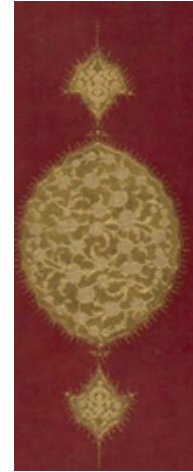
Görsel 12. Kütüphanedeki Ciltler

Süleymaniye Kütüphanesi
Hamidiye Murakka Koleksiyonu
(Kara)

İnebey Kütüphanesi 364 No Cilt
(Çakmak)

I. Mahmud Dönemine Ait Cilt
(Alparslan)

Görsel 13. Karşılaştırma Örnekleri

Ham ile Zeyn Hikayesi (1671-72), Mülhime Şemiyye (1674) ve Sabit Efendi'nin Divan'ı (XVIII. yy) ciltlerindeki gül, vazoz, akantlı palmet, S-C kıvrımları eserlerin tarihleri ile birlikte değerlendirildiğinde (özellikle 1671 ve 1674 tarihli eserler) Osmanlı'nın henüz batılılaşma sürecinin başlamadığı dönemlerdir. Ancak süsleme kurgularına bakıldığında Batılılaşma etkisinde şekillendiği görülmektedir ki bu da ciltlerin sonradan yapılmış olabileceğine işaret etmektedir. Benzer tasarım kurgularına Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığı'nda (1685) (Yağcı 2019: 60-62), Sabancı Müzesi'nde (1730-31) (Kural Özgörüş 2019: 48-49) ve Milli Kütüphane'de (XVIII. yy) (Ş. Küçüktepe 2020: 80-81) rastlanılmaktadır (Görsel 14-15).

Ham ile Zeyn Hikayesi

Mülhime Şemiyye

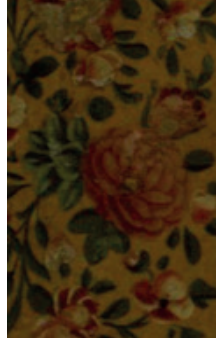

Sabit Efendi'nin Divanı

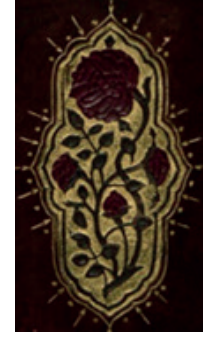
Görsel 14. Kütüphanedeki Cilt Örnekleri

M. 2, TSMK (H. Yağcı)

Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonundan (Ş. Küçüktepe)

Sabancı Müzesi (N. Özgörüş)

Görsel 15. Karşılaştırma Örnekleri

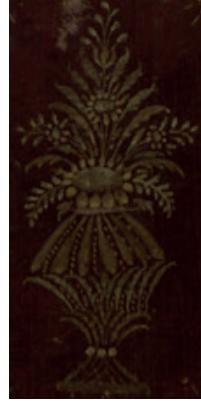
Lütfiye-i Vehbi (XVIII-XIX), Zeyl-i Siyer-i Nebevi (1867), Miftahü'l Ferec (XIX. yy) ve Şemail-i Şerif (XIX. yy) ciltlerindeki kompozisyonların bütün alana yayılmış olması, güneş kursu, gül, bitkisel formdaki vazo tasarımı, akantlar ve rozetler eserlerin ampirin etkisinde şekillendiğini ortaya çıkartmaktadır. Benzer örnekleriyle; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Arıtan 2010: 192), Sabancı Müzesi'nde (1880) (Kural Özgörüş 2019: 29; Çıkmış 2021: 108-109), Milli Kütüphane'de (1849) (Küçüktepe 2020: 331) Vatikan Kütüphanesi'nde (digi.vatlib.it/view/MSS_Borg.ar.253) ve Deniz Müzesi'nde (denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/tr/content/630) karşılaşılmaktadır (Görsel 16-17).

Lütfiye-i Vehbi

Zeyl-i Siyer-i Nebevi

Miftahü'l Ferec

Şemail-i Şerif

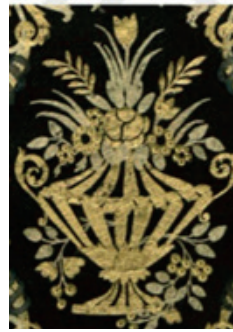
Görsel 16. Kütüphanedeki Cilt Örnekleri

Vatikan Kütüphanesi'nden (vaticanlibrary)

Milli Kütüphane'den (Ş. Küçüktepe)

Sabancı Müzesi'nden (Çıkmış)

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Arıtan)

Görsel 17. Karşılaştırma Örnekleri

Sonuç

Türk-İslam Sanatları içerisinde kitap süsleme alanında dönemin üslupsal özellikleri ve teknikleriyle anlam bulan cilt, tarihsel süreç içerisinde sanatsal yönünü ve önemini korumuştur. Müelliflerin elinden çıkan yazma eserler mücellitler tarafından iki kapak arasında alınmış ve farklı motiflerle tezyin edilmiştir.

Anadolu'da bulunan ve yazma nadir eserleri de içerisinde barındıran kütüphaneler, binlerce gösterişten uzak sade ciltleri barındırdığı gibi kompozisyon kurguları, renkleri ve tasarımlarıyla diğerlerinden farklılaşan ciltleri ile de dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi de Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'dir. Agâh Sırrı Levend'e ait olan "Nadir Eserler Salonu'na" bağış yolu ile kazandırılan on (10) eser değerlendirmeye alınmış ve incelenmiştir.

1671-1672 yılından başlayıp 1867'ye kadarki geniş tarih aralığına yayınlan bu cilt örneklerini önemli kılan unsurların başında cilt kapaklarında uygulanan teknikler ve tasarım gelmektedir. Özellikle cilt sanatında sıkça tercih edilen salbekli şems tasarımının dışında Osmanlı'nın Batılılaşma sürecinde her sanat alanında benimsediği barok, rokoko ve ampir etkili motif ve kompozisyonlarının kullanılması bu tipteki örneklerin tanıtılması için ön plana çıkmaktadır. Bu araştırmayla klasik ve Batılı üslubun nasıl değişime uğradığı ortaya çıkartılmakla birlikte sonraki cilt ile ilgili yapılacak bilimsel çalışmalara hem cilt açısından hem içerik ve metin açısından kaynak oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

Alparslan, Ebru. (2016). “Vakıf Kayıtlar Arşivinde Bulunan Vakfiyelere Ait Deri Cilt Örneklerinin İncelenmesi”, *Fine Arts*, 11(1), 32-45.

Aritan, Ahmet Saim. (2010). “Batı Dünyasının Türk Cild Tarihine Bakışı ve Türk Cild San’atı’nın Tarih İçindeki Gelişimi”, *İstem*, 15, 169-192.

Aritan, Ahmet Saim. (2015). “Cildcilik”, *Kaybolmuş ve Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslekler, Konya Ticaret Odası Yeni İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı*, 2, 14-15.

Aritan, Ahmet Saim. (1993). “Ciltçilik”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 7/551-557, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Aynur, Hatice. (2000). “Çok Yönlü ve Üretken Bir Cumhuriyet Aydını Ağâh Sırrı Levend: Hayatı ve Eserleri”, *JST*, XXIV/1, XVII-LXIII.

Boydak, Fatma Şeyma. (2021). “Selçuklu Cilt Üslûbunun 15. Yüzyıl Osmanlı Ciltlerine Yansımaları (Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi Örnekleri)”, *Hitit İlahiyat Dergisi*, 20/1, 233-262.

Boydak, Fatma Şeyma. (2022). “18. Yüzyıl Türk Ciltlerinde Öne Çıkan Bir Süsleme Tekniği: Yekşah”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 26(2), 743-762.

Çakmak, Yasin. (2013). *Bursa İnebey Kütüphanesi’nde Bulunan Ulu Cami Koleksiyonuna Ait Yazma Eserlerin Şemse Cilt Kapakları*, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çıkmış, Hasan. (2021). *Sakıp Sabancı Müzesi Koleksiyonundaki Yekşah Ciltlerin Teknik Açısından İncelenmesi ve Yeni Uygulamalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Emlak, Seveda. (2013). *Tire Necip Paşa Kütüphanesi’nde Bulunan 17.Yüzyıla Ait Tezhipli Yazma Eserler*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Ergin, Ayşe. (2019). *Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi’ndeki XVII. ve XVIII. Yüzyıl Ciltleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

<https://denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/tr/content/629> (Erişim Tarihi: 20.01.2024)

<https://denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/tr/content/630> (Erişim Tarihi: 22.01.2024)

https://digi.vatlib.it/view/MSS_Borg.ar.253 (Erişim Tarihi: 21.01.2024)

https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.turc.242 (Erişim Tarihi: 20.01.2024)

<https://kutuphane.atauni.edu.tr/tarihce-2/> (Erişim Tarihi: 27.12.2023)

https://suleymaniye.yek.gov.tr/Home/Index_?n_id=67 (Erişim Tarihi: 20.01.2024)

Kara, Burak. (2019). *Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Murakka Koleksiyonu Cilt Uygulamaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Kural Özgörü, Nurçin. (2019). *Sakıp Sabancı Müzesi Murakkalarında Cilt Sanatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Kutluk, İbrahim. (1963). *Agâh Sırrı Levend Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Ayaydın Basımevi.

Küçüktepe, Şener. (2020). *Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu Osmanlı Dönemi (17-19. Yüzyıl) Deri Cilt Kapakları*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Okkalı, Burçak. (2010). “Agâh Sırrı Levend”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.XCVIII, S. 700, 333-338.

Polat, Nazım H. (2003). “Levend, Agâh Sırrı”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.27, 148-149, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yağcı, Havva. (2019). *Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığında Bulunan Natüralist Çiçek Desenli Kalıplı Ciltler*, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Yazarlar ve Şairler Sözlüğü (2012). (Ed. Tûba Öztürk), İstanbul, Eflatun Matbaası.

